

A *be* igekötő jelentésváltozásai I.

1. Bevezetés: előzmények, elméleti keret, vizsgálati módszerek

Jelen dolgozatom a *ki* igekötő jelentésváltozásával foglalkozó munkám folytatása (Szili 2003) mind koncepcióját, mind feldolgozási metódusát tekintve. Témaválasztásom a két igekötővel alkotott igék szoros kapcsolata miatt nem igényel hosszas indoklást: a *bent* és *kint* ellentétes jelentése szerves egységet alkot, *bent* nélkül nincs *kint*, ahogy fordítva is igaz, *kint* nélkül nincs *bent*, azaz egymást kiegészítve, egymáshoz viszonyítva alkotják alapvető térélményünket, a zárt, konténerszerű téren belül-, illetve kívüllevőséget.

Elemzéseimet alapvetően kettős céllal végeztem. Egyrészt a *ki* esetében követett úton haladva azt vizsgáltam, milyen jelentésmódosulásokon keresztül válik az irányjelentéssel bíró igekötő (*bemegy, befut, berepül*) tiszta perfektíváló elemmé (*bebizonyít, bevall, beütemez*). Ennek az elképzelésemnek a megvalósítása most több okból is könnyebbnek bizonyult. Egyfelől azért, mert a *be* valamivel kisebb tömegű igéhez kapcsolódik, a klasszifikációt megnehezítő, átmeneti alakok száma is kevesebb, ahogy ezt a hasonlóképpen nagyszámú igét elemző J. Soltész Katalin megjegyzi: „A *be* használata [...] korlátozottabb, előfordulása ritkább, funkciói kisebb számúak... Eredeti jelentésétől kevésbé távolodott el, perfektív szerepe aránylag fiatal” (J. Soltész 1959: 107). A legnagyobb segítséget természetesen az jelentette, hogy kitaposott ösvényen haladhattam: feldolgozásomat a *ki* igekötős igék grammatikalizációjára kidolgozott elméleti keretbe helyeztem, az ott követett vizsgálati módszereket alkalmaztam, s természetesen támaszkodtam a már levont következtetéseimre. Hogy e tanulmány önállóan is értelmezhető legyen, bevezetőként vázlatosan ismertetem első munkám fő elméleti és gyakorlati alapvetéseit.

Az elméleti háttérrel. – A grammatikalizáció Haspelmath szélesebb értelmű definíciója szerint a nyelvtan bármely részterületén bekövetkező fokozatos mozgás a tömörebb szerkezetek, a nyelvi kifejezéseszközök kisebb szabadságának irányába (Haspelmath 1998: 318). Hasonló jellemzőket tulajdonít a szakirodalom a tárgyamhoz közelebb álló területen, a szavak szintjén végbemenő folyamatoknak: a szó fokozatosan elveszíti autonómiáját, azaz deszemantizálódik, miközben szintaktikai kiterjedése összezsugorodik, használatának szabályai megszigorodnak (Lehmann 1995). Egy-egy lexikai egység szemantikai kiüresedése – vagy Sweetser még találóbb elnevezésével „kifehéredése” – és a mondatba épülését irányító szabályok kötöttebbé válása valószínűsíthetően egyidejű, egymásból következő mozgásokat foglalnak magukban (Sweetser 1988). Céлом eléréséhez tehát a szintaktikai és szemantikai vizsgálati szempontok együttes alkalmazása tűnt a legmegfelelőbbnek, vagyis a *be* igekötős igéket is az általuk alkotott szerkezetekben (és nem magában az igekötős igében!) végbemenő változásokat vezérelvül választva taglalom. Kiinduló struktúrának azokat a tárgyatlan és tárgyias igékkel álló szintagmákat tekintem, amelyekben az igekötő klasszikus irányjelentésében van jelen. Amint az az a) sémákból kitűnik, ezeknek meghatározó sajátosságuk, hogy igéjük környezetében ott van az általam a *be* primer vonzatának tekintett *hova?* kérdésre válaszoló *-ba, -be* illativusragos helyhatározó, ami az igekötő irányjelentésének

elengedhetetlen – bekerülést kifejező – elemét biztosítja. Mellette persze más argumentumok is megjelenhetnek, így ritkábban *-hoz,-hez,-höz; -ig* ragos határozók vagy *honnan?* kérdésre felelő bővítmények.

- a) Subj. + **beV** + N-**ba,-be** (N-*hoz,-hez,-höz; -ig*) + (N-*ból,-ből; -ról,-ről; -tól, -től*)
*János **bemegy** a ház**ba** (a testvéréhez) a kert**ből**.*

Subj. + **beV**tranz. + N₁**acc** + N₂-**ba, -be** (*-hoz,-hez,-höz; -ig*) + (N₃-*ból,-ből; -ról,-ről; -tól, -től*)
*Anna **beviszi** a kosarat a ház**ba** az udvar**ról**.*

A másik pólust képviselő csak perfektiváló szerepű igekötő ennél már jóval egyszerűbb felépítésű mondatokat eredményez:

- b) Subj + **beV** + N**acc**
*A gyanúsított **bevallotta** bűnét.*
 Subj + **beV**
*A cipőm **besározódott**.*

Annak megfejtéséhez, hogy az utóbbi szintaktikai szerkezetek létrejöttét milyen jelentésbeli változások kísérhetik, Langackernek a térviszonyok meghatározására létrehozott fogalmait hívtam segítségül (Langacker 1987). A hivatkozott dolgozatában foglaltakra támaszkodva azt mondhatjuk, hogy az a) mondatokban az irányjelölő igekötő szintaktikai környezetét a következő elemek alkotják: az igében megadott cselekvést végző vagy az azt elszenvedő dolog, tárgy, személy, a trajector (továbbiakban T), ami nem más, mint a mondat alanya vagy tárgya (*János, kosarat*), valamint a cselekvés célhoz érését jelölő térbeli határoló (landmark), az illativusragos határozó (H). Nem nehéz belátnunk, hogy az igével alkotott hármas egységük az alapja annak, hogy a *be* irányjelölő szerepe beteljesüljön, azaz a T elvégezvén egy meghatározott mozgáspályát, bekerüljön a *-ba,-be* ragos határozó által képviselt H-ba. A teljes, mindhárom elemet magában foglaló a) típusú szintaktikai szerkezetekben ez meg is valósul, míg a b)-hez hasonló kötött, perfektiváló igekötőt tartalmazók hiányosak. Alapfeltevésem az volt, ha sikerül megállapítani, hogy a két elem közül melyik tűnt el belőlük, a H vagy a T, esetleg mindkettő, átláthatóbbá, követhetőbbé válik az is, hogy az igekötő perfektiváló funkciója mely lépcsőfokokon, milyen szemantikai módosulásokon keresztül alakulhatott ki. A szintaktikai mozgások követésében Zsilka János és Horváth Katalin transzformációs modelljei voltak a segítségemre (Zsilka 1966, 1973, 1978; Horváth 1983: 22–57).

Tudván, hogy a vázolt szintaktikai-szemantikai alapú vizsgálatok – bármilyen komplexnek is tűnnek – nem adhatnak feleletet az igekötők és az igék igen gazdag kapcsolódásának okára, a kétféle szempontot egy, a kognitív nyelvészet-től kölcsönzött összefüggésrendszerbe is belehelyeztem, nevezetesen a konkrét térbeli határolók metaforává válásának folyamatába. Ebben a lépésben Brygida

Rudzka-Ostynnak a *ki* jelentésváltozásait a holland és lengyel nyelvben vizsgáló dolgozata inspirált (Rudzka-Ostyn 1985: 209–41). Mint ismeretes, a kognitív nyelvészet holisztikus ága a kezdetektől fogva kitüntetett figyelmet szentelt a legelemibb térélményünknek, a tér köré szerveződött metaforáknak. Kiterjedt családjukból példaként most csak azokból említek, amelyek a két igekötő feldolgozásában fontos szerepet játszanak. A Claudi és Heine szerzőpáros az ewe nyelvben az IDŐ TÉR, TULAJDON TÉR, FOLYAMAT TÉR metaforák létezésére talált példákat (Claudi–Heine 1986: 297–335). Kövecses Zoltán úgynevezett kommunikációs metaforái között ott találjuk AZ EMBEREK TARTÁLYOK, MELYEK BEN TÁR-GYAK VANNAK megfelelést (Kövecses 1998: 67). Leginkább azonban a Lakoff és Johnson szerzőpáros ma már klasszikusnak számító művében felvázolt orientációs és ontológiai metaforarendszerre tudtam támaszkodni (Lakoff–Johnson 1980). Az általuk elkülönített metaforákra a *ki* igekötős igék argumentumai között mind-egyikre találtam példát, sőt a rendelkezésemre álló anyag még differenciáltabb osztályozásukat, alkategóriák létrehozását is szükségessé tette. Ilyen a *ki*-vel elég népes családot maga köré vonzó CSOPORT TARTÁLY metafora. (A náluk nem található alakokat + jellel látom el.)

Munkamódszeremről. – Az elemzésekben abból az alapfeltevésemből indultam ki, hogy a két igekötő jelentésváltozásainak folyamata felfűzhető egyazon térrendszerre, következképpen a *be* perfektíváló elemmé válását a *ki*-nél már azonosított argumentumcsaládokon keresztül követtem végig. (A két dolgozatban a kódok tehát megfelelnek egymásnak, csupán néhol kényszerültem módosításokra, illetve egy-két metafora hiányát kellett regisztrálnom.) Első lépésként A magyar nyelv értelmező szótárának *be* igekötős igéit (kb. 900 alak 4000 jelentését) sorra véve azt állapítottam meg, milyen szemantikai jellemzőkkel bíró igék milyen H-val (határolóval) állhatnak. A H-knak két fő típusát tudtam elkülöníteni: az A típushoz a konkrét háromdimenziós tartályszerű zárt terek megnyilvánulásait rendeltem, a B-be helyezettek argumentuma ellenben sík felület (fal, papírlap, padló stb.). Az első nagycsaládon belül négy, a háromdimenziós belső tereket egyre áttételesebben képviselő főcsoportot hoztam létre, azokon belül pedig további alkategóriákat. Így az A1 főcsoportba a helyiségszerű BENT helyek, az A2-be a tartály, edény jellegű H-k tartoznak, az A3-ba az emberi és élettelen testek, az A4-be a 'csoport, halmaz' jelentésűek. Mindegyikhez hozzárendeltem metaforikus előfordulásait is. (A csoportok kódjában az M a metaforát, a mellette álló rövidítés pedig a metafora alapját képező entitást jelenti. Például a tartály metaforákat az Mta betűsor jelöli.) Természetesen az igekötő polyszém voltából adódóan a legtöbb ige eltérő nagycsaládok vagy akár azok altípusainak tagjai is lehetett. Az *ki* igekötőről szóló munkámban idézett *kilép* antonimájával, a *belép* igével illusztrálva az elmondottakat: a *belép* 1. jelentésében az A1 főcsoportot gazdagítja (*belép a szobába, páholyba*); a 2.-ban a belső helyviszonyt már bármely körülhatárolt terület, sík megtestesítheti (B nagycsalád): *a sportoló belépett a záróvonalon*); 3. átvitt jelentésében az IDŐ TÉR, még pontosabban az EMBERI ÉLETÚT TÉR metaforával azonosítható argumentumok társaságában áll (A2Mta4 altípus): *belép a férfikorba, a 70. évébe*); a 4.-ben pedig a CSOPORT TARTÁLY metaforával azonosíthatók az argumentumai (A4Mcs2): *belép a hadseregbe, párt-*

ba, szakszervezetbe. Meg kell jegyezni, hogy mivel klasszifikációm alapja más volt, mint a szócikkek összeállítóé, nemegyszer előfordult, hogy a szótár egy jelentéshez rendelte a nálam más csoportokba, alcsoportokba helyezett alakokat.

Miután az ismertetett lépésekben homogén halmazokba rendeztem az igekötős igéket és a bővítményeiket, a velük létrehozható szintaktikai szerkezeteket tettem vizsgálatom tárgyává, vagyis azt néztem meg, hogy az irányjelentést tekintve fontos két összetevő (a határoló és a trajector) milyen módosulásokon ment keresztül bennük. A *ki* esetében megfigyelt törvényszerűségeket tudatosan alkalmaztam a *be* igekötős igék hasonló változásainak megragadására s egyben érvényességük ellenőrzésére.

Nézzük meg tehát előbb ezeket a *ki* igekötős igék alkotta szerkezeteket! Előjáróban megjegyzem, hogy a H-t érintő történések a meghatározóak, de mondatbeli mozgásaik nem függetlenek egymástól.

H1. Az úgynevezett szintaktikai felértékelődés során a háromtagú, teljes szerkezetű szintagma *-ból, -ből* ragos H-ja a tárgyatlan igék mellett alannyá, tranzitívekkel tárggyá válik, a mozgást végző T pedig törlődik, vagyis ennek az átalakulásnak egyidejű velejárója a trajector T1 pontban említett eltűnése. A szemantikai kiüresedést elindító folyamatok első fázisaként el tudtam különíteni az úgynevezett áttetsző perfektív szintagmát is, amelynek sajátossága az, hogy tetszés szerint „visszatranszformálható”, teljessé tehető. (A *be* igekötős igéknél nem talákoztam ezzel a jelenséggel.) Kialakulásuk az alábbi képlettel írható le:

$$kiV + N_1acc + N_2-ból, -ből \rightarrow kirakja \text{ a szenet a vagonból}$$

$$kiV + N_2acc \rightarrow kirakja \text{ a vagont}$$

Ugyanez a folyamat a *be*-nél így megy végbe:

'a fába vág' \rightarrow *bevágja a fát*

H2. A H morfoszintaktikai átalakulásáról akkor beszélhetünk, amikor beépül az igetestbe, annak tövét alkotja (ez főként *-l, -z* képzős származékokban van így), a mozgást végző dolog, tárgy pedig szokásos tárgyi szerepét tölti be. A *kiagyalta a történetet* mondatban az ige cselekvésének H-ja az *agy (agyból)*, az abból „ki-jutó” T pedig a *történet*. A példában szereplő alakkal párhuzamos képzés eredménye a régies *beemléz* ('emlékezetébe juttat'), de ilyenek a jóval átlátszóbb szerkezetű *bebörtönöz, beiskoláz, beskatulyáz*. (A továbbiakban a H-t, illetve a T-t a tövükben hordó alakokkal külön nem foglalkozom, csupán a főnévi, melléknévi szótó kiemelésével jelzem őket.)

H3. A szintagma beszűkülése bekövetkezhet szemantikai okokból is, kiváltképpen, ha a H-t valamely metafora alkotja, amelynek élő, aktív volta több tényező függvénye. Ha a metaforában a forrástartományként funkcionáló konkrét belső terek és a céltartományok tulajdonságai több szálon kötődnek, a köztük levő kapcsolat egyértelmű. Ha ellenben a hasonló, azaz a háromdimenziós belső tér és a hasonlított közötti jegyek száma csökken, közös entitásaik leszűkülnek: a *befestette a szekrényt* szintagma tárgyát (a hasonlítottat) már csak egy tulajdonság,

felületének körülhatároltsága fűzi össze a belső térrel, a metafora halvány, jelentése nehezebben hozzáférhető. A metaforák ugyanakkor a világról szóló ismereteink, kommunikációs szükségleteink hatására is alakulnak, formálódnak. Közülük némelyek meggyökereznek a nyelvben, s egymást erősítve épülnek be a nyelvhasználatot sűrűn behálózó metaforarendszerekbe, mások ellenben háttérbe szorulnak vagy elhalnak. Élő és igen gazdag például az ÉRZELMI ÁLLAPOT TARTÁLY kép, kevésbé a TUDAT TARTÁLY, ezért a *János kilábalt a depressziójából* kifejezésben az igekötő irányjelentése jóval világosabb, mint a *Bebeszelte neki, hogy így kell tennie* mondatban.

H4. Az ige mindkét lényeges argumentumának jelentését, mondatbeli helyét alapjaiban érintő mozgások együttese. Állandó eleme, a jelentésében meggyengült H3 alanyi vagy tárgyi minőségében van jelen a szintagmában, a T pedig törődik belőle, vagy grammatikalizáltabb formában van jelen (mondjuk beépül az igébe). Mindez az irányjelentés majdnem teljes kiüresedésével jár együtt (*kitanulta a mesterséget; bepótolta a hiányosságokat*), így a *be* perfektíváló és akcióminőség-képző funkcióját egyidejűleg képviselő tömörülésekben azonosítható.

A trajectort, a mozgást végző dolgot, tárgyat, személyt stb. érintő változások pedig a következők.

T1. Mint ahogy az 1. pontban láttuk, a T eltűnése a szerkezetből a H szintaktikai felértékelődésének, tárgyá válásának a folyamánya: *kirakta a dolgait a táskájából* → *kirakta a táskáját*. A T szintaktikai leértékelődésének enyhébb formája az, ha határozói (leginkább eszközhatározói bővítménnyé válik: 'virágokat pingált a falra' → *kipingálta a falat virágokkal*.)

T2. Önálló mondatrész voltának elvesztését a H-hoz hasonlóan morfoszintaktikai mozgások is eredményezhetik: 'a zsigereket kiveszi a vadból' → *kizsigerelei a vadat*.

A H2 és az iménti T2 átalakulásokkal kapcsolatban azt kell megjegyeznünk, az így nyert szavakban a morfológiai áttetszőségnek köszönhetően az igekötő irányjelentése kisebb csorbát szenved, hiszen az anyanyelvi beszélő különösebb nehézség nélkül képes értelmezni a szavak morfológiájának üzenetét. (A továbbiakban zárójelben megadom a fontosabb jelentésmódosulásokhoz rendelhető H és T változástípusokat.)

A *be* és a *ki* igekötővel képzett igékről feltárt ismeretek birtokában magától értetődő feladatnak tűnt dolgozatom második célkitűzése, a levont következtetések egymáshoz viszonyítása, azaz a *ki* és *be* igekötős igék formai-szemantikai viszonyainak feltárása. Ezzel meglehetősen sziszifuszi munkára kárhoztattam magam: egybe kellett ugyanis vetnem a *be* családok minden egyes tagját a megfelelő *ki* igekötősével. (Minthogy a *be* igekötős igéket dolgoztam fel utoljára, az összehasonlítás alapját ezek képezték.) Ha volt olyan ellentétes jelentésű párjuk, amely azonos alapigéből képezetett, jelöletlenül hagytam őket: *beballag a szobába* ↔ *kiballag a szobából*. A √ jellel kiemelteknek megítélésem szerint csak a szótár szeszélyéből nincs meg a párjuk: ha például valaki *besompolyoghat* a szobába, *ki* is *sompolyoghat* onnan, jóllehet az utóbbi szót nem tekinti önálló lexémának az ÉrtSz. A √√ a hiányolt *be*-s származékokra figyelmeztet. A – jeles formák hiánya szemantikai okokkal magyarázható, hiszen előfordulhat az, hogy *az eső beesik*

a szobába, míg **Az eső kiesik a szobából* mondatot inkább csak egy abszurd műben olvashatnánk. (A jeleket a továbbiakban minden csoportnál hasonló jelentésben használom.)

Mivel az általam választott kognitív keretbe helyezett szintaktikai-szemantikai alapú megközelítésmód eltér az igekötők leírásában eddig alkalmazottaktól, hasznosnak látszott klasszifikációm összevetése az előző feldolgozásokban találtakkal: az egybeesések ugyanis tovább erősítik a *be* igekötős igék feltárt sajátosságait, az eltérések pedig közelebb vihetnek a megoldáshoz azzal, hogy új kérdések megfogalmazására készítenek.

A *be* esetében szerencsés módon több nagyobb lélegzetű munkára is hivatkozhattam, így J. Soltész Katalinnak a *be* jelentéseit elsőként meghatározó, Komáromy és Kúnos dolgozatainak eredményeit magában foglaló monográfiájára (J. Soltész 1959), valamint Kiefer Ferenc és Ladányi Mária nem oly régi feldolgozására (Kiefer–Ladányi 2000: 484–94).

J. Soltész részletezően, szemantikai szempontokat alkalmazva határozta meg az igekötők funkcióit (7 alapkategóriáját számos alcsoportra osztotta), Kiefer és Ladányi célja ellenben az volt, hogy a *be* igekötős igék létrehozási szabályait fogalmazzák meg, illetve azt, milyen hasonlóságok, különbözőségek jellemzik az igekötő nélküli és igekötős igék mondatba épülését az általuk meghatározónak tartott három funkciójában, irányjelentő, teljességet (totalitást) és telítettséget kifejező szerepében. De létezik egy, a BENNE viszonytal foglalkozó kognitív szemléletű szakdolgozat is (Páll 1999). Megállapításait terjedelmi okokból csak a lényesebb egyezések, kirívó eltérések esetén idézem.

2. A *be* igekötős igék szemantikai csoportjai konkrét belső tereket jelentő argumentumokkal

Mint ahogy utaltam rá, az argumentumok minősége alapján a belső tereknek négy nagy típusát különítettem el: A1: helyiség jellegűek (*ház, lakás, szoba, barlang* stb.); A2: konténerszerű tárgyak (*doboz, táska, zseb* stb.); A3: élő és élettelen testek (*ember, fa kenyér*); A4: csoportok, halmazok. Természetesen találkoztam átmeneti vagy több kategóriába is sorolható formákkal, ennek ellenére elmondható, hogy az igék és argumentumaik között elég szoros szemantikai kapcsolat van: a klasszikus intranszitiv mozgásigék inkább az A típusú argumentumokkal fordulnak elő, míg a kauzatív, mozgatóst kifejezők (*rak, pakol, tesz*) inkább a másodikba sorolható bővítményekkel: *bemegy a házba, szobába, étterembe* ↔ **bemegy a táskába; betesz a táskába/zsebbe*.

A szóban forgó A jelű nagycsalád igéinek megítélése nagyjából egybehangzó a szakirodalomban. Az egyes munkák osztályozási különbségei csupán abban mutatkoznak meg, hogy milyen széles értelemben használják az irányjelentést az egyes szerzők. J. Soltész első funkciócsoportja, a zárt tér belsejébe való irányulást kifejező igék családja a példák tanúsága szerint tágabb az általam felállítottnál: *beballag, befordul, bejut, beönt, beutazik* stb. (1959: 108). Kiefer Ferenc és Ladányi Mária, akik a *be* irányjelentését még általánosabban fogják fel („befelé” = vminek

a határán belülre, belsejébe, közepébe stb.” [2000: 485], a perfektív alakok és a C osztály tagjainak kivételével szinte mindent ebbe a családba tudnak helyezni: *be-megy, beszalad, bever, berak, benéz, beás, bevés, bepillant, bebáméskodik*.

A1 csoport: Helyiség jellegű BENT helyekkel álló igék. – Az igekötős ige mondatba épülése ebben a családban meglehetősen kötetlen, a primer illativusi vonzat mellett a már említett *honnan?, hova?* kérdésre felelő határozók fordulnak elő környezetében. Az így létrejött teljes vonzatstruktúrában a *be* eredeti irányjelentésében van jelen, következésképpen az igekötős ige azt fejezi ki, hogy a mozgást végző T, azaz a grammatikai alany, az egynéhány tárgyias igével a tárgy, az igében kifejezett cselekvéssel bekerül a H-ba, jelen esetben valamilyen helyiség-szerű térbe. Az első alcsoportban az igekötő ezzel az argumentumfajtaival kéttagú, totális akcióminőséget kifejező szerkezetet csak néhány igével – *tölt, leng* – alkot: *a füst betöltötte a szobát; a lámpa bevilágítja/belengi a szobát* (bővebben: A3b). Alapszavuk jelentése, valamint szintaktikai viselkedésük kisebb eltérései alapján – miképpen a *ki* igekötős alakokat – három alcsoportra tagoltam őket, ezek közül az első kettőt akár együtt is tárgyalhattam volna, hiszen tagjaik egyaránt mozgásokat írnak le, de a második altípus alapigéinek a későbbiekben részletezett tulajdonságai szétválasztásuk mellett szóltak.

A1a: Klasszikus mozgásigék, egyéb helyváltoztatást jelentő igék. – Vö. *be-áramlik₁, beballag, √ bebiceg, bebotorkál, # bebotorkázik_{rég}, becipel_{1,2átv}, – becsepeg, – becseppen₁, becsoszog, – becsorog, becsúszik₁, becsúsztat₁, bedob₁, beemel_{1,2}, – beesik_{1,3}, befolyik₁, befut₁, behajít_{1,2}, behajlik₂, behajol, behajt_{1,4}, behord₁, behoz₁, behurcol, behurcolkodik, behúz_{1,2}, beint₁, bejár_{1a}, bejön_{1,4átv}, √ bekarikázik, bekísér₁, beköltözik_{1,3biz}, beköltözködik₁, beküld₁, √ belejt_{1biz,gúny}, belép₁, # beléptet_{2ritk}, belopakodik, belopódzik₁, bemegy₁, – benyargal₂, – benyomul₂, beoldalog, beoson, beözönlik_{2,3iród}, bepucol_{2arg}, berepül₁, √∇ berohan, √ besántikál, √∇ besétál, besiet, √ besodor, √ besodródik, besétál₁, √∇ besomfordál, √ besompolyog, besuhan, besurrán, beszáguld₁, beszalad_{1,2}, √∇ beszalajt, – beszáll_{1,2}, – beszállingózik_{1,2}, √∇ beszökik, betakarodik₁, betámolyog, √∇ betántorog, √∇ beterel, betódul_{1,2}, betol_{1,3}, betolakodik₁, betuszkol, beugrik_{2biz}, bevezet_{1,3,5}, bevisz₁, bevon_{2ritk,3rég}, bevonszol, bevonul_{2hiv}, bezuhan.*

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.; √∇: hiányolt *be* igekötős forma.; #: az alapige nem létezik, vagy más a jelentése.)

A1b: Helyváltoztatást leíró (kauzatív) igék. – Az alcsoport tagjai az általam ismert osztályozásokban az előző mozgásigék között foglalnak helyet. Bár igekötős változatukban zömében bejutást, pontosabban szólva bejuttatást jelölnek, elkülönítésüket több jellemzőjük is indokolta: egyfelől a főként részmozgásokat, mozdulatokat kifejező, kauzatív jelentésárnyalatú alapigék igekötő vagy határozói vonzat nélkül nem vagy csak ritkán használatosak a szóban forgó jelentésekben: **Péter akasztja a lámpát – Péter az istállóba akasztja a lámpát; Péter beakasztja a lámpát az istállóba*. De az is előfordul, hogy a tárgyatlan ige az igekötős szerkezetben válik dinamikussá: *A gyerekek a szobában fekszik; A gyerekek befekszik az ágyba*. (A hiányjelek arra figyelmeztetnek, hogy a pillanat ihlette alakokkal több

ellentétpárt lehetne alkotni velük: *beadat az ablakon vmit* ↔ *kiadat az ablakon vmit*. Vö. *bead*₁, √√ *beadat*, *beakaszt*₁, *beállít*_{1,10}, *bebocsát*, – *bebotlik*_{1,2}, *bebukik*₂, *bebújik*_{3,4biz,tréf}, *becsal*, *becsap*_{3ritk,4}, # *becsapódik*_{2a,b}, *becsempész*₁, – *becseppen*₁, *becsődít*, # *becsődül*, *bedől*_{1a,3}, *bedönt*₁, *bedug*_{1a}, *beenged*_{1,2}, *beereszt*_{1,2}, *beérkezik*₁, √ *befurakodik*₁, *befordul*₁, – *befürödik*₁, *behat*₁, *behatol*₁, *behelyez*_{2rég}, – *behúzódik*₁, *bejut*₁, √ *bekap*_{4,5}, *bekerül*_{1,3ritk,4}, – *bekvártélyoz*, *belakoltat*, *belóg*_{1,2átv,biz}, *benyújt*₁, *beránt*₁, – *berekeszt*_{2rég}, *beront*₁, – *berukkol*_{3nép,biz}, *beszüremlik*, *beszűrődik*, *betelepül*_{1nép}, – *betér*_{1,2}, – *betessékel*, *beteszt*₁, – *betéved*_{1,2,3}, – *betoppan*, √ *beveszt*₁, *bevet*₁, *bevon*_{2ritk,3rég}, *bevág*₄, – *bezsúfol*.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős forma; #: az alapige nem létezik, vagy más a jelentése.)

A1c: Nem mozgást jelentő alapigék. – Ebben a családban az alapigék nem mozgást jelölnek, következésképpen egy részük meglehetősen komplex jelentést hordoz magában. A *Péter beparancsolta a fiát a szobába* mondat állítmánya például a következő jelentésmozzanatokból tevődik össze: Péter parancsolt valamit; A fia elindult; A fia nem volt a szobában; Most a szobában van. (A leírt folyamat az úgynevezett konceptuális vegyítés, az igekötős igék képzésének egyik fontos, de még kidolgozatlan területe. Vö. Szili 2003: 68.) Másik részük viszont az előző alcsoportokkal ellentétben nem bejutást, csupán befelé irányulást jelöl (*benéz*, *beles*, *bepillant*). Az azonos családba tartozó *ki* igekötős igékkel való aprólékos összevetésből az derül ki, hogy az alapigéik zömével ellentétpárok képezhetők (*becsalja a lakásba* ↔ *kicsalja a lakásból*; *bekiabál a lakásba* ↔ *kikiabál a lakásból*). Soruk itt sem teljes, hisz ha *beköszönünk* az ablakban álló ismerősünknek, *ki* is *köszönhetünk* neki. A kiemelt *beharangoz*, *becsenget* mellől általában elhagyjuk a *hova?* kérdésre válaszoló H-kat – ahogy *ki* prefixumos változataik mellől is –, ami az irányjelentés kisebb fokú halványulásával jár. Vö. – *beázik*, *beámul*, *bebeszél*₁, ***becsenget***_{1,2,3}, *becsuk*₃, *befárad*_{1,2}, *befütyül*₁, *behallatszik*, ***beharangoz***_{1,2átv,rossz}, √√ *bekandikál*, √√ *bekémlel*, √√ *bekér*, √√ *bekéredzkedik*, *bekiabál*_{1,2ritk}, *bekiált*_{1,2}, – *bekíváncsiskodik*, *bekíváncozik*, – *bekocog*₁, *bekopog*_{1,2}, *bekopogtat*_{1,2,3átv}, √ *beköszön*_{1vál,2átv,költ}, *beköszönt*₁, – *bekövetkezik*_{2táj,tréf}, *bekukkant*_{1,2}, *bekukucskál*, *belát*_{1,5ritk,nép}, *beles*, *belop*₁, *belő*₁, √√ *bemerészkedik*, *benéz*_{1,2átv}, √ *beordít*₁, *beparancsol*₁, *bepillant*_{1,3ritk}, – *beragyog*₁, √ *berobban*, *besegít*₁, – *besívít*_{1,2}, *besúg*_{2ritk}, *besüt*₂, – *besivölt*, *beszabadul*, *beszaglász*_{1,2átv}, *beszagol*_{1ritk,2biz,tréf}, √ *beszédül*₂, – *beszemtelenkedik*, √ *beszokik*₁, *beszól*_{1,2}, *beszólít*, – *betálat*, *betekint*_{1,2}, *betör*_{II,1}, √ *betűz*₄, *beüzen*_{1,2}, *bevilágít*₁, *bezár*_{2,4}, – *bezárkózik*_{1,2átv}, – *bezörget*.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős forma.)

A1Mh1(metaforikus hely): FÖLDRAJZI TERÜLET, LAKHELY, OTTHON, HAZA, ORSZÁG TARTÁLY. – Mint ahogy a *ki*-ről szóló munkámban arról szoltam, a különböző nyelvekben ugyanaz a tér – a másfajta konceptualizációs folyamatok eredményeként – vagy a konténer, vagy a sík felület metaforában jeleníthető meg. A tér számunkra a vele használatos végződések tanúbizonysága szerint

sík, lapszerű felület (*téren*), a parkot, az erdőt, a kocsiparkolót, az utcát, amelyben házak állnak ellenben zárt belső térként fogjuk fel: *parkban*, *erdőben sétálunk*; *utcában lakunk*; *kocsinkat parkolóban tartjuk* stb. (Idegen nyelveket tanulván mindannyian szembesültünk hasonló, a tanulást nehezítő eltérésekkel.) Szűkebb-tágabb lakhelyünk, országunk, hazánk, a városok, falvak részben valódi körülhatároltságuknak, részben feltételezett vagy valós védettséget adó képességüknek köszönhetően túlnyomórészt a zárt konténer képzetét keltik bennünk, bár sajátos kettős toldalékoltságuk ennek ellenkezőjére is példával szolgál: *Sopronban*, *Győrben* ↔ *Szege-den*, *Szombathelyen*, *Vácon*. Hogy mégis a tartály metafora az erősebb, az is bizonyítja, hogy az utóbbiaknál a *hova?* és *honnan?* kérdésekre felelő igekötős szerkezetekben nem a *-ra*, *-re* és *-ról*, *-ről* tipikus igekötői, a *fel* vagy *le* jelennek meg, hanem az illativusi rag igekötője, a *be*: *berepül Magyarországra*, a vonat *befut Szombathelyre*. A családba sorolt igék kötetlenül, teljes szintagmát alkotva épülnek a mondatokba – *a téltre beköltöztek a faluba*, *a katonák benyomultak a városba* –, de a metafora egyértelműsége miatt el is maradhat mellőlük a H: *Családja a 17. században vándorolt be*. Ezek azonban hiányos és nem klasszikus perfektív szintagmák. Talán egyedül a *betakarít*_{1,2}-ban vált kérdésessé az igekötő irányjelentése a nem mindenki számára egyértelmű A FALU HATÁRÁN KÍVÜL ESŐ TERÜLET KINT, A FALU BENT VAN metaforapár elhalványodása miatt.

Zömüknél az alapigének megvan a *ki* igekötős párja: *beevez a kikötőbe* ↔ *kievez a kikötőből*; *a németeket a 18. században telepítették be* ↔ *a háború után németek ezreit telepítették ki*. Az azonos kóddal szereplő *ki* igekötős igékkel való összevetés ebben az esetben azért látszik hiábavaló vállalkozásnak, mert a szótár említett hiányosságai miatt ez a használat mindkét igekötő esetében véletlenszerűen említődik meg, soruk következésképpen a valóságban az alábbiaknál jóval hosszabb lehet. A *belopószik* szerepeltetése például feltételezná a *kilopószik* említését, az is nyilvánvaló, hogy ha valakit *ki* lehet *szöktetni* az országból, titokban *be* is lehet *szöktetni* oda. A pillanat ihlette új és új alakok létezése Kosztolányi gyönyörű metaforáját juttatja az eszünkbe a szótárak korlátairól, végességéről és a nyelv végtelen gazdagságáról: „A szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből. A nyelv azonban a tenger, a tenger” (Kosztolányi 1999: 146). Vö. *becsap*_{7rég}, *beér*₁, *beevez*₁, – *befogad*₂, *befut*₂, √ *befuttat*_{1ritk}, √ *begyűlik*₁, *behajózik*₁, *behajt*₄, *behatol*₁, √ *behord*₁, √ *behoz*_{1a,3}, √ *behurcol*_{1b}, √ *behúzódik*_{2a}, – *bejárat*₁, √ *bejön*_{1,c,d,3átv,5átv,7átv}, *bejut*₄, √ *bekanyarodik*, *bekerül*_{1,4}, *bekocog*₂, *beköltözik*₂, *beköt*_{II,2ritk}, *belátogat*, *belejt*_{2ritk,irod}, *belép*_{1b}, *beléptet*₁, √ *belopakodik*, √ *belopószik*_{2átv,ritk,3átv,kölb}, *belovagol*₁, √ *bemasíroz*, *bemegy*_{6átv}, *benyargal*₁, – *benyomul*₁, √ *berepül*₂, *beront*_{1a}, – *berukkol*_{2rég}, – *besereglik*, √ *besétál*_{1,2a}, *beszáll*_{3rég}, *beszállít*₁, *beszivárog*_{4átv}, – *betakar*₂, – *betakarít*₁, *betakarodik*_{2nép}, *betelepedik*₂, *betelepít*₁, *betér*_{1,2}, *betör*_{II,2,3rég}, *beutazik*₂, *beüt*_{8rég}, *bevándorol*₁, *bevesz*₁₁, *bevisz*_{1b,3,5átv}, √ *bevonat*, *bevonul*₁.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős forma.)

A1Mh2: A KÖR / A PONT / BÁRMELY HELY TARTÁLY. – Ehhez a metaforához a szótárból kevés alakot gyűjthetünk, holott az A1a alcsoport mozgás-

igéi nagyobb arányban, a másik kettőéi is szép számban fordulhatnak elő valamilyen kijelölt, körülkerített hely (kör, sík idom) vagy egyszerűen 'pont' jelentésű argumentumok társaságában: *beáll a körbe; berajzol vmit a négyzetbe; az utak több irányból futnak be egy pontba; beállt a helyére.*

A1Mh3: A HIVATAL, INTÉZMÉNY KÖZPONT; A KÖZPONT BENT VAN. – Ez az alcsoport szinte minden szempontból átmenetinek mondható. Egyfelől azért, mert az intézmények, hivatalok és az azoknak helyet adó épületek, tehát a konkrét zárt terek képzetünkben meglehetősen egybemosódnak, a hivatalt hol valóban mint intézményt fogjuk fel, hol (metonímiát alkotva) a neki helyet adó épülettel helyettesítjük: *Beküldtem a pályázatomat a minisztériumba* (a minisztérium épülete = a minisztérium mint hivatal). E kettős konceptualizációnak ékes bizonyítéka az, hogy a teljes szerkezetekben a H-k nemcsak *-ba, -be, de -ra, -re; -hoz, -hez, -höz; -nak, -nek* szuffixummal is előfordulhatnak: *bekísérték a rendőrségre; benyújtotta az iratokat a hivatalhoz/nál/ba; beterjeszti a kormánynak.* Az ide sorolható igék gyakran használatosak hiányos szintagmával: *János beküldte a pályázatát; beadta a dolgozatát.*

A kötött szerkezetű perfektív alakok létrejötte a kiemelt morfoszintaktikai esetek mellett szemantikai okokkal, a szóban forgó metafora elhalványulásával, a H kikopásával magyarázható (H3 változástípus): *a büntetést behajtják, a pénzt beszedik, a termést beszolgáltatták.*

A hasonló *ki* csoportosulás tagjaival összevetve őket, az tűnik fel, hogy kevés az ugyanazzal az alapigével képzett antonima (*bead*_{2,3,4biz,rég5} ↔ *kiad*_{2,6,7,8,9}; *beutal* ↔ *kiutal* stb.), túlnyomórészt két eltérő jelentésű ige alkot ellentétpárt: *kihelyezi a pénzt* ↔ *behajtja a pénzt*. J. Soltésznál a „sajátos” hivatalos használatával azonosított 5. csoportban találtam megegyező igéket. Vö. *bead*_{2,3,4biz,rég,5}, – *bebörtönöz*, – *becitál*, – *becsatol*_{2ritk,hiv}, – *becsíp*_{3elav}, – *becsuk*₃ – *bedutyiz*, – *beérkezik*_{1b}, *befizet*₁, – *befogat*₂, √ *befolyik*_{3átv}, – *befog*_{7ritk,rég}, – *befut*_{3átv}, – *begyűlik*₂, – *behajt*_{3átv}, – *behív*_{1a,2,3}, – *behoz*_{2átv}, – *beidéz*, – *beint*_{2váb}, – *beír*_{3,5ritk}, – *beírat*₂, √ *beiratkozik*, – *beiskoláz*, *bejár*₁, *bejelent*_{1,3}, *bejelentkezik*, *bejön*_{1a} *bekerül*₁, – *bekísér*₂, – *bekövetel*, *beküld*_{2,3}, *bemegy*_{2,6átv}, – *bemutat*₂, – *benyújt*₂, – *beparancsol*₂, – *beránt*_{3átv,rik,biz}, *berendel*, – *berukkol*_{1biz,elav}, – *besoroz*, *beszállít*_{2váb}, – *beszed*₂, – *beszolgált*, – *beterjeszt*, *betesz*_{1b,c,d}, *beutal*, √ *beutazik*₁, – *beüzen*₁, *bevesz*_{3,4biz}, *bevisz*₁, *bevon*_{4átv}, *bevonul*₃, – *bezuval*.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

A2 csoport: Tartály, edény jellegű BENT helyekkel álló igék. – A meghatározás, amely segítségével elválasztottam az argumentumok e fajtáját az előzőektől, a következő: a tartály tárolásra alkalmas, általában arra használt, legalább háromoldalu, mélységgel bíró tárgy. Az ide tartozó igék nagy részének alapszava tárgyias, helyváltoztatást vagy mozgatóást fejez ki: *tesz, rak, helyez*. Mondatba épülésük szabályai jóval egyszerűbbek, mint az azonos bővítménytípussal előforduló *ki* igekötős igéké. Zömük ugyanis szabadon, teljes háromtagú szerkezetet alkotva jelenik meg a mondatokban, következésképpen azt fejezik ki, hogy a T-ben megjelölt tárgy, dolog az alapigében megjelölt cselekvéssel bejut a H-val megnevezett kon-

ténerszerű helyre. A *ki* igekötős családdal ellentétben nem hozható létre velük úgynevezett áttetsző perfektív szerkezet. Vö: *kirakja a vagonból a szemet* → *kirakja a vagon*; *beakasztja a ruhákat a szekrénybe* → **beakasztja a szekrényt*.

A kiemelt *betölt* totális akcióminőséget kifejező perfektív ige, vagyis a tárgyra (intranszitiv igeik esetében alanyára) való teljes ráhatást, annak telítetté válását írja le: *szag betöltötte a hordót*. (Ez a szerepe az A3b és az A3f csoportokban is megvan.) Vö. √ *beaggat*₁, √ *beakaszt*₁, *beborít*₃, *beborul*_{2nép}, √ *bebújik*₂, *bebukik*₁, √ *becsap*₂, – *bedagad*_{1,2,3}, √ *becsepegtet*, *bedönt*₂, – *bedug*₁, – *befekszik*₂, – *befog*₄, – *befogad*₁, *befordít*₁, *befordul*_{3ritk} – *begyömöszöl*, – *begyűr*₁, *behány*₁, *behelyez*_{1váb}, *bekerül*₂, *bemegy*_{5biz}, *bemér*₁, *benyúl*₁, *beönt*, *beözönlik*₁, *bepakol*₁, *berak*₁, – *besajtol*₂ – *beszállít*_{3nép}, – *betesz*₁, ***betölt***_{1,2}.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

A még ide tartozó kétagú, tranzitív szerkezetet alkotó néhány ige tövében hordja a *hova?* kérdésre válaszoló térbeli H-t, vagyis az igekötő irányjelentésének kis fokú elhomályosulása a H2 típusú morfoszintaktikai okokra vezethető vissza: *bedobozol*, *behajóz*_{2,3}, *beskatulyáz*, *bevagoníroz*, *bevermel*, *beszákol*.

N ₂ (tartály) -ba,-be	helyez, tesz	+ N ₁ acc (trajector)	
dobozba	teszi	az árut	→ <i>bedobozolja az árut</i>
hajóba	teszi	a rakományt	→ <i>behajózza a rakományt</i>

A2Mta: TARTÁLY metaforák. – A hely- és időviszonyok egy töről fakadása, egymásra épülésük, a megfoghatatlan időnek az ember számára világosabb, érzékletesebb helyviszonyokkal való helyettesítése számos nyelvben megfigyelhető jelenség, így a magyarban is. Az IDŐ TÉR, mégpedig leginkább háromdimenziós tartályszerű tér a képzetünkben, aminek számos nyelvi bizonyítéka van, így az inessivusi esetrag túlsúlya az időviszonyok kifejezésében (*évszázadban*, *évben*, *hónapban*) és egyéb kifejezések sora: valaki *beléphet az életünkbe* vagy éppen *kiléphet belőle*, az ember a *gyermekkorból* az *ifjúkorba* lép stb. Az események, történések cselekvések ebben az időtartályban mennek végbe: aki a *múltban* szorgalmasan *tevékenykedett*, a *jelenben* *learathatja* munkálkodásának gyümölcsét. A cselekvések, történések ugyancsak háromdimenziós entitások: ha dolgozunk, *nagy munkában* vagyunk, ha elvonják a figyelmünket, *kizökkenetnek* bennünket valamely *tevékenységből*. Lakoff és Johnson alapján a konkrét tartály, edény jelentésű H-khoz négy metaforát tudtam kapcsolni. Ebből az első kettő közel áll egymáshoz, ezért a melljük rendelt igeik akár mindegyikkel előfordulhatnak: a jó szülő *besegíti* gyermekét egy *állásba*, de *besegíthetnek* valakinek valamely *munkába* is. (Ez utóbbi jelentés hiányzik a szótárból.) Sőt megtörténhet az is, hogy egyazon ige még ennél is több metaforával hoz létre szintagmát: az elnököt *beavatják a hivatalába* (Mta1), a mester *beavatja* a diákját egy tevékenység rejtelmeibe, mondjuk a *fafaragásba* (Mta2), de *be lehet avatni* valakit a *titokba*, *tervbe* (Mta3).

A négy metaforához tartozó formák közös szintaktikai sajátossága, hogy noha háromtagú szerkezettel építhetők mondatba – *bevonja a munkába*, *az órai munkát*

beszámítja a feleletébe, beugratta a lopásba –, valódi bejutást, bekerülést nem írnak le, hiszen H-juk nem valódi tér.

A2Mta1: ÁLLÁS, MUNKAKÖR TARTÁLY. – Az egyes szavak elé került jelekből ítélve a két igekötő eltérő alapigékkel alkot szemantikai ellentétpárt: *bedugja az állásba* ↔ *kirúgja az állásából*. Vö. – *beavat*_{2rég}, – *bedolgozik*, – *becsinál*_{5elav}, *becsúsztat*_{2átv}, – *bedug*_{2átv,biz}, – *bedugaszol*_{2rég}, – *behelyez*_{3,4}, – *beiktat*_{1hiv}, – *bejut*_{2átv}, – *benyom*_{2átv,biz}, – *beoszt*₃, – *besegít*_{2átv}, – *beszegődik*, – *beül*_{1átv,rossz}, – *betesz*.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

A2Mta2: A TEVÉKENYSÉGEK, ESEMÉNYEK TARTÁLYOK. – Az alábbi formák alkotta szerkezetek áttételes mozgást végző T-je valamely személy (*korán befogta gyermekét a munkába; ő is bekapcsolódott a beszélgetésbe*, de lehet 'erő', 'pénz', 'energia', 'idő' stb. is: *sok energiát/ időt fektetett be a vállalkozásába*). Vö. *beállít*_{3átv,4átv,6átv,ritk}, – *beavat*₁, – *bevezet*_{2átv,8átv}, – *becsúszik*_{3átv,ritk}, – *bedolgoz*₂, – *beépít*_{4átv}, – *befektet*_{2átv}, – *befog*_{6átv}, – *befolyik*_{4átv,rég}, – *beugrik*_{3,4átv}, – *bejut*₃, – *bekapcsolódik*_{2átv}, *belép*_{1c,átv,5átv}, – *bemélyed*₁, – *benevez*, – *beruház*, √ *besegít*, *beszáll*_{4átv}, – *beszokik*_{2irod,rég}, – *betársul*, – *betekint*₃, *betör*₄, – *betörik*_{2átv}, – *bevált*_{3ritk,biz}, *bevet*_{5átv,kat}, *bevon*_{5átv,6átv,vál}.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √: hiányolt *be* igekötős forma.)

Ez a metafora lehetett az ihletője az igekötő kezdő akcióminőséget kifejező szerepének két kisebb csoportosulásban. Az egyikbe a – *beindít*_{1,2}, √ *beindul*, – *bekezd*_{1ritk,2rég} igéket helyeztem. Az utóbbi a *munkába kezd, éneklésbe kezd, olvasásba kezd* és az analógiájukra megalkotható számtalan kifejezés igekötős változata: 'éneklésbe kezd' → régies *bekezd*, újabb *belekezd az éneklésbe*. Az első kettő feltehetőleg a 'működésbe hoz, indít' illativusi szerkezetet sűríti magába. Úgyszintén kezdő akcióminőséget, 'az alapigében bennfoglalt cselekvéssel elindít, működésbe hoz' jelentést hordozza a – *begyűjt*₂, *begyullad*_{1,2,3,4átv}, – *beint*₃, *bekapcsol*_{2műsz}, – *bekurbli*_z, – *berúg*₄, – *beüt*₉, – *bevág*₁₀ igékben (H3). A két ellentétes jelentésű igekötő funkciói sajátos módon a *gyullad* tövel egybeeshetnek, csupán alanyaik különbözőek: *kigyulladt az erdő – begyulladt a motor / a szén*.

A2Mta3: AZ ÁLLAPOT/ESZME/ÉRZELEM/ÜGY/BAJ TARTÁLY. – Nyelvünk számtalan kifejezése, érzékletes metaforák sora bizonyítja, hogy az átvitt fogalmak nem kis részét (érzelmeket, állapotokat, dolgokat) a Lakoff–Johnson által leírt módon tartályként, kiterjedéssel, mélységgel bíró térként konceptualizáljuk: az életben nemegyszer *bajba kerülünk, bajban vagyunk*, aztán nem kis erőfeszítéssel *kimászunk, kievickélünk belőle*, mint egy veremből; mások *titkaiban vájkálunk*, akár a szekrényfiókban. Nem igazán szeretjük, ha valaki *beavatkozik a dolgainkba*; ha nem vigyázunk *besodródunk valamilyen veszélyes ügybe* stb. Vö. – *beavat*₁, – *beavatkozik*, – *bebonyolódik*_{rég}, – *bevezet*_{2átv,vál}, √ *begerjed*, – *behat*_{2ritk}, *behúz*_{9átv,biz}, – *beír*₂, *bejut*₃, – *bekever*₁, – *beolvad*₂, – *beoszt*_{2,3}, – *bepere*_l, – *bepillant*_{2átv}, – *bepotytyan*_{2átv,biz}, – *beránt*_{2átv}, – *besodródik*_{átv}, – *besző*_{4átv}, – *betörik*_{2átv}, – *beugrat*_{2átv}, – *beugrik*_{3átv,4átv}, – *beül*₂, – *bevesz*_{8átv}, – *bevezet*_{2átv}, *bevált*_{3ritk,biz}, – *bevisz*_{5átv}, – *bevon*_{5átv,6átv,vál}.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.; √: hiányolt *be* igekötős forma.)

E metaforatípushoz rendeltem néhány rokon fogalmat megtestesítő argumentumot. A célt például, legyen az valóságos vagy átvitt értelmű, ugyancsak mélységgel bíró entitásként fogjuk fel: a sportoló *célba ér*, ahogy az álmaikat megvalósító ember is. A CÉL TARTALY metafora létre utalnak a – *beérkezik*_{2átv,ritk.}, – *bevezet*_{2átv,vál.}, – *befut*_{4átv,biz.}, – *behajózik*₂ formák (és feltehetőleg még több is). De ide illik leginkább az a kisszámú ige (– *beszámít*₁, – *beszámol*_{3ritk,rég.}, – *betud*₁), amelynek illativusi H-ja az ÖSSZEG/SUMMA TARTALY metafora meglétére utal: *a túlórákat nem számította be a fizetésébe*. A *meg*-gel is használatos *beszoroz vmivel* vonzatszerkezetében a *hova?* kérdésre válaszoló H ellenben már instrumentális ragos bővítménnyé válik.

A 'rossz ügy, dolog' lehet a H-ja a következő, valakinek a becsapását kifejező, zömében átvitt jelentésű igéknek: – *beáztat*_{3átv,ritk,biz.}, – *becsap*_{8átv.}, – *becsapódik*_{4kissbiz.}, – *bedolgoz*_{3nép,4átv,gúny,rég.}, – *bedűt*_{2átv,arg.}, – *befizet*_{3átv,rég,táj.}, – *behúz*_{9átv,biz.}, – *bemárt*_{2átv,biz.}. Egyedi absztrakciós folyamatok során nyerték el jelentésüket: – *bead*_{1b,c.}, – *becsenget*_{4átv,biz.}, – *bedől*_{4átv,biz.}, – *befütyül*_{2átv,biz.}, – *befűt*_{3átv,biz.}, – *befűz*_{3arg.}, – *betart*_{3sp.}, – *betesz*_{6átv,biz,gúny.}, – *bevág*_{9.}

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

Alanyukra vagy tárgyukra irányuló totális ráhatást, a melléknévi tóvel vagy az ige melléknévi igenévi alakjával kifejezhető állapot létrejöttét jelenítik meg a – jelek tanúsága szerint *ki* igekötős pár nélküli alábbi igék: – *bebizonyít*, – *bebizonyosodik*_{1,2.}, – *bebizonyul*_{vál.}, – *bebiztosít*, – *beigazol*, – *beigazolódik*, – *belát*_{2.}, *beteljesedik*_{1,2.}, *beteljesít*_{1,2.}, *beteljesül*, – *beválik*, – *bevált*_{2átv.}. Az igekötő irányjelentésének szinte teljes elhomályosodását a H nehezen meghatározó volta ('a teljesség/bizonyosság stb. állapota') magyarázza.: 'a kívánsága a teljesség állapotába került' → *beteljesedett a kívánsága* (H3–H2). Seljakintól kölcsönözve az elnevezést (Seljakin 1987: 78), a minőségi rezultativitás körébe tartozó szerepet tulajdonítok az igekötőnek, ha a jelentésébe belefoglaltatik a 'cselekvés lehetséges végpontjáig, a kívánt hatást elérve' mozzanat: *belovagolta a lovat* → 'addig lovagolta, amíg lovaglásra alkalmas állapotba nem jut'. Ilyenek: – *begyakorol*_{ω.}, – *bejárat*_{3.}, – *belovagol*_{3.}, – *belő*_{3.}, – *bemér*_{2műsz.}, – *betör*_{4.}. Az eredeti irányjelentéstől való eltávolodást a nehezen meghatározható H-k (H3) okozzák.

A2Mta4: AZ IDŐ TÉR; A CSELEKVÉSEK TÁRGYAK, AMIK BETÖLTIK A TERET. – A fenti metaforák önálló, illetve összekapcsolt megjelenésére kevesebb példát találtam, mint a *ki* igekötős igék között. Az IDŐ TÉR metaforát megtestesítő H-val fordulnak elő: – *beállít*_{5átv.}, – *behasít*_{3átv,vál.}, – *beigér*_{1.}, – *belát*_{3átv.}, – *belép*_{3átv.}, – *benyúlik*_{3átv.}. Ezekkel az alakokkal teljes szerkezetek alkothatók: *a jövőmondó belát a jövőbe*; baráti beszélgetéseink *benyúlhatnak az éjszakába*, *egy sikoly behasíthat az éjszakába*. A *beoszt*_{1a} szintagmája (*beosztja az idejét/napját*) a H4 típusú átalakulást feltételezi: az elhomályosult metaforikus H tárggyá válik, a T pedig törlődik. A *beütemez* (*ezt a munkát még beütemezem*) mellől csak a H hiányzik (H3). A *betölt*_{8,9} itt is totális akcióminőség-kifejező: *a munka betölti a napjait*.

A szóban forgó metaforák húzódnak meg a kezdő akciómínőséget kifejező alakok egy kisebb csoportja mögött (H3): *beköszönt a tavasz; bekövetkezik az, amit vártunk*. Ilyenek: – *beáll*₄, – *bekövetkezik*₁, – *beköszönt*_{2átv,költ}, – *bevezet*₇.

1. táblázat: A *be* igekötő jelentésváltozásai

Kód	Példák	H jellege T jellege	Az illat. H-t és a T-t érintő változások típusa	Akciómínőség, kap- csolódó jelentések, a H-t vagy T-érintő változások típusa
A1	<i>befut a házba</i>	H: háromdimenziós helyiség T: ember, állat, tárgy	∅	totális: <i>betöltötte a szobát</i> H1
A1Mh1	<i>betelepül az országba</i>	H: ország, falu T: ember, állat tárgy	∅ (√H)	–
A1Mh2	<i>belép a körbe</i>	H: kör, pont, síkidom	∅	–
A1Mh3	<i>beküldték az üzembe</i>	T Hm: hivatal, központ	∅ (√H, H2, H3)	–
A2	<i>bepakol a szekrénybe, beteszi a tollat a táskába, bedobozol</i>	H: tartály, edény jel- legű tárgyak T: testek, anyagok	∅ H2	totális ráhatás/ teljesség: H1–T1
A2Mta1	<i>beteszi egy jó állásba</i>	Hm: állás, munkakör T: ember	∅	–
A2Mta2	<i>besegít a munkába</i>	Hm: tevékenység, esemény T: ember, erő, energia	∅	kezdő: <i>beindul, be- kapcsol</i> H3
A2Mta3	<i>besodródik a bűnbe beavat a titkaiba</i>	Hm: érzelem, állapot, baj, probléma T: ember, dolog	∅	totális: <i>beteljesedik, bebizonyosodik</i> H4: H3–H2 minőségi rezultatívitás: <i>belovagol, bemér</i> H3
A2Mta4	<i>belát a jövőbe</i>	H: idő T: tevékenység	∅ (H3)	kezdő: <i>beköszönt</i> H3 disztributív-terminatív: <i>beoszt</i> H4:H3–T1

A szakirodalmat és az összefoglalót I. a II. rész után.